

"een paknuis van vrolijkheid, gestuigheid en verstand" (p. VII). Maar, zegt hij, "hadt deze groote man geleefd in onze tijden" dan had hij "zijn werk, om door zijne tijdgenooten te worden gelezen, geheel anders [...] moeten inrichten". Het boek is "mettegenstaande alle zijne aardigheden" niet "in zijn geheel leesbaar" en wel "door zijne uitgeretheid en langdradigheid". Van Woensel zegt: "[...] ik reeken een weazerlijken dienst aan CERVANTES gedaan te hebben, door hem leesbaar te maken". Hij heeft dan ook het mes fors in de tekst gezet, daar "langdradigheid is voor den geest, wat lang nat is voor de maag", en vanuit de gedachtengang "Men moet iets aan 's Lezers vatbaarheid overlaten, *et le secret d'écrivain est celui de tout dire*" (p. VIII). Aldonza Lorenzo wordt "Aalje Lourens", Don Quichots rechterhand is "deezze stukkel, wiens naam Sanche [sic] was" en de "barbier van de plaatze" heet "Mr. Klaas". Wat alleen nog ontbreekt zijn anjismelk en kaneelbesschuifjes. Het dorre en houtenige Hollands is een remedie tegen iedere vorm van literair genoegen en de prenten zijn pover in vergelijking met andere uit die periode.

Naast de zeer getrouwe en, zoals gezegd, goed leesbare vertaling van het eerste deel van de *Quijote* door César Oudin, de eerste Franse (1614), steekt die van Lambert van den Bos niet slecht af. Vergelijkt men de versie van Van Woensel met die van Louis Viardot, die slechts enkele decennia later (1836) in Parijs verscheen, dan is er één wereld van verschil. Bij Viardot respect voor de tekst in al zijn aspecten en een prachtige vertaling die niet ten onrechte befaamd is en waarmee men nu nog graag zijn tijd doorbrengt. Weyerman mag merites hebben die ik niet ken; als vertaler/bewerker van de *Quijote* is hij op geen enkele wijze serieuus te nemen.

"Mijne bedoeling is altoos geweest iedereen goed en niemand kwaad te doen"

De *Don Quichot*-vertaling van Pieter van Woensel

MEIKE BROECHELER

In 1802 verschijnt te 's-Gravenhage bij J.C. Leeuwestyn *De ridder Don Quichot van Mancha, beschreven door Miguel de Cervantes de Saavedra. Vernedden naar den Heldendagsche smak, en vertijkt met afbeeldingen eener nieuwe uitvindinge*. Deze vertaling van *Don Quichote* bestaat uit twee delen en is van de hand van Pieter van Woensel (1747-1808).

Voorafgaand aan de tekst beschrijft Van Woensel het leven van Cervantes¹. Hij vertelt de lezer aan het begin van deze levensbeschrijving dat Cervantes tijdens zijn leven als oud vuil werd behandeld en geen erkenning kreeg voor zijn schrijverschap. De verhouding tussen auteur en publiek is volgens Van Woensel in de twee eeuwen sinds Cervantes niet veranderd. Nog steeds hoeven auteurs geen respect te verwachten! Van Woensel vindt het een belangwekkend onderwerp; hij besteedt maar liefst drie pagina's aan deze uiteenzetting². Hij kijkt een overeenkomst te willen zien tussen zichzelf en Cervantes: ook hij krijgt immers geen waardering van zijn tijdgenoten. In de loop der

jaren heeft hij door zijn lezers voortdurend te bekrifiseren, een behoorlijk verstoorde relatie met zijn publiek opgebouwd.

Zo verschijnt er in 1792, ruim 10 jaar voor het verschijnen van zijn *Don Quichot*-vertaling, in de *Monthly Review* een recensie op de *Anteekeningen*³ van Van Woensel. In deze reisbeschrijving haalt Van Woensel uit naar het christendom. De lezer moet zijn kritiek echter niet al te serieuus nemen, vindt hij. Hij heeft immers meer kennis van Cervantes dan van de bijbel⁴. De *Monthly Review* voel zich genoodzaakt te reageren:

[...] he confesses that he knows very little of the matter, and tells us that he is much less conversant with the sacred writings, than with the works of Cervantes. A sensible man would have concealed this ignorance. He appears, indeed, to have studied Don Quichote so closely, that he has really caught the honest knight's insanity; he can seriously spur up his Rozinante to assault a windmill, which he takes for a giant, - or a flock of sheep, which he fancies a formidable army. In short, his whole attack on Christianity is exactly in the style of the battle between the hero of La Mancha and the inn-keeper's wine-bags. (*Monthly Review*, 1791, p. 525)

De *Monthly Review* staat versteld van de bekendheid van Van Woensel; Don Quichot is een gek en Van Woensel zonnodig nog gekker. Van Woensel heeft inderdaad - zij het op een andere manier dan de *Monthly Review* beweert - een speciale band met Don Quichot, Sancho Panza en Cervantes. Met een zekere regelmaat verwijst hij in zijn werk naar deze figuren en hun schepper⁵.

Het lijkt echter onwaarschijnlijk dat Van Woensel zoals hij in de *Anteekeningen* beweert, de bijbel niet goed kent: hij neemt veelvuldig citaten uit de bijbel op in zijn werk. In 1792 noemt hij de bijbel en Cervantes nogmaals in een samenhangend verband. In *De Lantaren*, een almanak die hij in eigen beheer uitgeeft, spreekt hij over de onhebbelijke gewoonte van mensen om de haas over elkaar te spelen⁶. Vooral christenen en islamieten lijden aan deze kwaal. Veelvoldendenaars als de Romeinen hadden er geen last van:

Zo verre van hun geloof te willen opdingen aan de natien, die zij onder hunne heerschappij bragten; plantien de Romeinen die afgodsbelden der verwerende volkeren in huane kerken naast de humen; en deezz poppen stonden 'er zo vreedzaam naast elkander, als nu op elkander voor mij op tafel leggen 't N.T. en Cervantes. (*De Lantaren*, 1792, p. 123)

Er ligt een boek van Cervantes, hoogstwaarschijnlijk de *Don Quichot*, op het bureau van Van Woensel; 10 jaar voor het verschijnen van zijn vertaling van dit werk. Zou hij er al die tijd mee bezig zijn geweest? Het is verleidelijk om dit aan te nemen. Niet alleen vanwege de verwijzingen naar het boek in eerder werk van Van Woensel, maar ook vanwege de levensloop en levensvisie van Van Woensel. Van Woensel zal niet alleen respect hebben gehad voor Cervantes, maar vooral ook voor diens helden Don Quichot en Sancho Panza.

Van Woensel is geen bedaarde huisruader. Integendeel, hij heeft zijn leven lang veel gereisd en is, voor zover bekend, nooit getrouwd geweest. Op 25-jarige leeftijd vertrekt hij om onduidelijke redenen naar Rusland. Hij werkt daar zes jaar als arts bij het adellijke land-cadettenconrps van St. Petersburg. Terug in Nederland wordt hij arts bij de marine in Amsterdam.

In 1784 gaat hij weer op reis, ditmaal naar Turkije, de Krim en Rusland. De *Aanteekeningen* doen verslag van deze reis. Het is onbekend waarom hij deze reis onderneemt en hoe hij tijdens de reis in zijn bestaan voorziet. Waarschijnlijk is hij enige tijd als arts in dienst van de Russische vloot.

Reizen is voor Van Woensel doel op zich. Hij is van mening dat de mens door ervaringen en kennis op te doen, een onafhankelijke, doorzichte mening kan vormen.⁷ Het reizen wordt ook een ziekte voor hem. Hij vermeldt dat hij nergens meer kan aarden en dat alles hem zeer snel verveelt.⁸ Terug in de Republiek wordt hij weer marine-arts. In die functie maakt hij in 1794 een reis naar West-Indië. Ook verblijft hij in 1796, in opdracht van de Commissie van Buitenlandse Zaken, een half jaar in St. Petersburg. Tot zijn dood, in 1808, verblijft hij in Nederland en publiceert hij nog verschillende werken, onder andere over Rusland.

Intussen geeft Van Woensel ook een almanak uit, *De Lantaren*.⁹ Zowel in dit jaarboekje, als in zijn overige werk steekt Van Woensel zijn mening over religie, politiek en zijn medemensens niet onder stoelen of banken. Het lijkt alsof hij zich niet bekommert om stijl - zijn werk is ook nu nog zeer toegankelijk -, maar alleen met de inhoud bezig is. Vaak springt hij van de hak op de tak, omdat een bepaald onderwerp hem aan een ander doet denken en hij de lezer zijn gedachten hierover niet wil onthouden. Vooral in zijn vele voetnoten leeft hij zich uit en deelt hij de nodige 'uppercut' uit.

Door deze houding maakt hij zich niet geliefd bij het publiek. De kritiek die hij ontvingt, legt hij echter naast zich neer. Hij is ervan overtuigd dat hij er goed aan doet geen blad voor de mond te nemen en de mensen te bekritisseren om hun bekwomtheid en hypocrisie. Zo draagt hij een hoofdstuk in de *Aanteekeningen* op aan de bijbelpassage Mattheus XIII, v. 57:

En zij namen aansloot aan Hem. Maar Jezus zeide tot hen: Een profet is alleen in zijn vaderland en in zijn huis ongeëerd.

Hij ziet zichzelf als een wereldburger en draagt tolerantie hoog in zijn vaandel. Van Woensel vindt zelf dat hij niets dan goede bedoelingen heeft. Zijn portret, opgenomen in deel 1 van de *Aanteekeningen*, is voorzien van een onderschrift:

Ik heb geleerd dat niets beter is, dan zich te verblijden en goed te doen. (Predik. 3, v. 12) (Van Woensel, 1791, dl. 1, v.o. titelpagina)

Is Van Woensel een Don Quichot? Een dolende ridder? Ook Don Quichot wilde niets dan goed doen, wilde de wereld van het kwaad bevrijden: "Mijne bedoeling is althoos geweest iedereen goed en niemand kwaad te doen." (uitspraak van Don Quichot in de vertaling van Van Woensel, dl. 2, p. 202). De *Monthly Review* zag in Van Woensel een Don Quichot: een gek die hersenschimmen najagt en de realiteit vervoort. Van Woensel zal eerder de oprechtheid, het onvertoeren optimisme en de onafhankelijkheid van Don Quichot gewaardeerd hebben. Kinderen en gekken zeggen de waarheid. Zowel Don Quichot als Sancho Panza hebben een door-en-door goed hart. En juist dat is volgens Van Woensel belangrijk.

In 1802 verschijnt de *Don Quichot*-vertaling van Van Woensel; 70 jaar na de laatste herdruk van de vertaling van Van den Bos. Waarom maakt Van Woensel een nieuwe vertaling? Zijn liefde voor de *Don Quichot* is aannemelijk. Hij noemt het boek in 1800 zelfs zijn vademecum.¹⁰ Deze liefde heeft echter op zichzelf geen reden voor een nieuwe vertaling te zijn. Waarschijnlijk kende hij de vertaling van Van den Bos. In een verantwoording voorafgaand aan de vertaling, "Aanhangsel van den Nederduitschen uitgever", vertelt Van Woensel dat hij het boek opnieuw vertaald heeft en tegelijk danig ingekort.

[De *Don Quichot* van Cervantes is] een pakhuis van vrolijkheid en verstand [...] [maar hij] nitegenstaande alle zijne aantijgheden, voor bijna niemand [...] in zijn geheel leesbaar, door zijne uitgerktheid en langtraadigheid. [...] Op dat een auteur gelezen worde, moet hij zich schikken naar de mode van zijn tijd; en ik reken een wezenlijken dienst aan CERVANTES gedaan te hebben, door hem leesbaar te maken, in onze taal, ('t geen hij, oordeel ik wel, niet extra was) voor mijne handgenooten. [...] Men moet teis aan 's Lezers valbaarheid overlaaten, *et le secret d'enjuger est celui de tout dire*." (Van Woensel, 1802 dl.1, p. VII-VIII)

Van Woensel heeft respect voor Cervantes, maar behoudt zich het recht voor de *Don Quichot* in te korten waar hij dat nodig vindt.¹¹ De passages die hij weghaalt, zijn vooral zijwegen die Cervantes bewandelde: verhalen over avonturen van mensen die Don Quichot en Sancho Panza ontmoeten. Van Woensel richt zich primair op de avonturen van de twee helden. Ook laat hij vrijwel alle dichtstukken van Cervantes wegr: deze konden hem niet bekoren.¹²

Van welke editie zal Van Woensel gebruik gemaakt hebben voor het maken van zijn vertaling? Hij zal in ieder geval zijn uitgegaan van een anderstalige editie. De vertaling van Van Woensel bevat namelijk elementen die nog niet eerder in een Nederlandstalige editie verschenen. Het gaat hierbij om twee voorredes van Cervantes (in deel 1 en deel 2) en op de opdracht aan de graaf van Lemos in deel 2.¹³ Van Woensel geeft een vrije vertaling van deze onderdelen, maar inhoudelijk komen ze overeen met het origineel.¹⁴ Van Woensel las hoogstwaarschijnlijk geen Spaans,¹⁵ maar Franse, Duitse en Engelse vertalingen waren in overvloed voorhanden.

Van Woensels levensbeschrijving van Cervantes, waarover ik al eerder sprak, doet vermoeden dat Van Woensel goed gedocumenteerd was over deze auteur en zijn oeuvre. De beschrijving is zeer uitgebreid en natuurlijk kon Van Woensel het niet nalaten hier en daar zijn eigen stempel op het verhaal te drukken. De titel van de beschrijving, "Het leven van Miguel de Cervantes de Saavedra", is meteen al voorzien van een voetnoot:

Het *leven* en niets meer, noch minder. [...] Niets *meer*, daar wij niet opkomen als zijne lofredenaars - niets *minder*, omdat wij oneindig verre 'er van af zijn, om ons voor te doen, als *kritieken*, die een familieitrek hebben van de bediffers. (Van Woensel, 1802, dl.1, p. 12)

Zo zet Van Woensel verschillende opvattingen over het leven van Cervantes tegenover elkaar¹⁶ en plaatst hij zijn vraagtekens bij ongeloofwaardige verhalen die over Cervantes de ronde doen.¹⁷

Deze kritische houding is ook terug te vinden in voetnoten bij de vertaling. Daarin geeft hij de lezer achtergrondinformatie, maakt hij hem attent op leuke passages¹⁸ en onvolkomenheden in het werk van Cervantes.

Bezwaarlijk zal men iemand in - en zelfs één uur buiten de Bataafische Republiek vinden, die meer achtung heeft voor CERVANTES, dan ik - bezwaarlijk zal men ergens, of 't mogt in zijn Vaderland zijn, iemand vinden, welke dit werk meer doorlezen heeft; maar nogtans maakt die achtung mij niet blind voor zijne onvolkomenheden. (Van Woensel, 1802, dl. 1, voetnoot p. 106)

Een onvolkomenheid is in zijn ogen onder andere het feit dat Sancho Panza zijn ezel ineens weer berijdt, nadat deze hem enige uren daarvoor ontsloeden was¹⁹. Een onvolkomenheid is ook dat Cervantes erg onbarmhartig met Don Quichot en Sancho Panza omgaat. Zij krijgen van bijna iedereen die ze tegenkomen een ongenadig pak slaag. Van Woensel is van mening dat dit absoluut niet onderhoudend is voor zijn publiek - hij schrijft voor balkon en loge en niet voor schellingplaatsen - en heeft deze passages dan ook, waar mogelijk, afgezwakt of ingekort²⁰.

Vanwege deze onvolkomenheden is Van Woensel ook niet zo negatief over het apocriefe tweede deel van *Don Quijote* als veel Cervantes-adepten. Dit tweede deel was geschreven door Alonso Fernández de Avellaneda en verscheen in 1614. Van Woensel vindt het boek van Avellaneda niet zo goed als het boek van Cervantes, maar is van mening dat het Cervantes wel aanzette tot het publiceren van het tweede deel van zijn *Don Quijote* in 1615. Bovendien had Avellaneda volgens hem in sommige kritiek op Cervantes gelijk. Hij verwijst in dit verband naar het XIe hoofdstuk van Avellaneda, getiteld "1, welk men niet met vooroordeel moet lezen"²¹. In dit schitterende hoofdstuk wordt de *Don Quijote* van Cervantes besproken. Drie mannen, waaronder Don Quichot zelf, discussiëren over ongehoofwaardige avonturen en inconsequenties in het boek van Cervantes.

De vertaling van Van Woensel is dus om een aantal redenen opvallend. Allereerst geeft hij in voetnoten, en in het voorwerk tussen de regels door, commentaar op het werk van Cervantes. Verder heeft Van Woensel naar eigen goeddunken een aantal passages weggelaten. Hij voegt echter ook voor het eerst in een Nederlandse vertaling de beide voorwoorden en de opdracht aan de graaf van Lemos toe. Daarmee tilt hij het verhaal uit boven het niveau van een onderhoudende geschiedenis. De lezer maakt kennis met de auteur. Een auteur bovendien die gezond verstand heeft en die, zoals in zijn voorredes blijkt, in veel opzichten een zielsverwant is van Van Woensel. Zo zegt Cervantes niet te willen smeken om goedkeuring door het publiek. Hij weet echter dat het publiek zich vaak laat misleiden door valse uitelijke schijn en maakt zich zorgen of het publiek zijn werk zal waarderen. Een dergelijke uitspraak zou in geen enkele publicatie van Van Woensel zelf mistaan.

[Het boek is immers] zonder kunst of geleerdheid, zonder kant-teekeningen, zonder nooten, daar andere boeken van wimmelen, die, al beteken zij niets behalven vertelzels en sprookjes, zo over en over doorspekt en verrijkt zijn met spraken uit ARISTOTELIS, PLATO en het geheele heit van wijsgeeren, dat de lezer 'er over verbaasd staat, en den schrijver voor een zeer geleerd en verstandig man houden moet? (Van Woensel, 1802, dl. 1, p. IV)²²

De vertaling van Van Woensel is voorzien van prenten. Op de titelpagina werd al vermeld dat deze prenten met een nieuwe techniek vervaardigd waren. Het betreft de techniek van het droge-naald-etsen, door Reimer Vinkles in 1771 geïntroduceerd uit Parijs²³. Het is onduidelijk wie de etsen gemaakt heeft.

Wat vond het publiek van deze vertaling van Van Woensel? Veel is hierover niet bekend. De *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* geeft een positieve recensie in 1803²⁴.

[...] de menigvuldige toespeelingen, bij de beste schrijvers, op dezen *Ridder van de droevige figuur* en zijne verrichtingen, dedden ons menigmaal naar een oud exemplaar van zijne levensbeschrijving omzien. [...] een ieder maakt nu op zijn gemak kennis met de *Don Quichot*, en zal dit Werk, heiligen de Vertaler te recht een *padhuis* noemen van *vrijheid, geestigheid en verstand*, niet alleen nu lezen zonder vertaling, - iets, het welk, wanneer men de vroeger uitgegeven van hetzelfde in onze taal voor zich had, waarlijk niet doenlijk was, - maar met wezenlijk vernam en niet zonder nut [...]. (*Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1803, dl. 1, p. 492)

In 1819 - Van Woensel heeft het tijdelijke dan al lang verwisseld met het eeuwige - wordt de vertaling opnieuw uitgegeven bij J.C. van Kesteren te Amsterdam. De opbouw van deze editie is, met uitzondering van de titelpagina, gelijk aan die van 1802. Waarschijnlijk heeft Van Kesteren dan ook een oude partij overgenomen van Leeuweslyn en geeft hij deze opnieuw uit. Ook in 1822 is de vertaling op de fondslijst van Van Kesteren terug te vinden²⁵.

Van Woensels vertaling was zeker niet de laatste die op de Nederlandse boekenmarkt zou verschijnen. Zij staat samen met de vertaling van Lambertus van den Bos en de bewerking van Jacob Campo Weyerman aan de basis van een lange, rijke traditie. Van Woensels vertaling is ook nu nog zeer onderhoudend en goed leesbaar. Ze getuigt van respect voor Cervantes én voor de vertaler zelf. Van Woensel laat zich bij de vertaling duidelijk leiden door zijn eigen smaak en opvattingen. Hij vertaalt de *Don Quijote* omdat hij van mening is dat de tijd vraagt om een nieuwe vertaling: "Op dat een auteur gelezen worde, moet hij zich schikken naar de mode van zijn tijd" (Van Woensel, 1802, dl. 1, p. VIII).

Of Van Woensel zich met zijn vertaling conformeert aan de mode van zijn tijd is nog maar de vraag. Zijn overige werk getuigt van een tegengestelde houding. Hij komt daarin naar voren als een heuse Don Quichot: een onvermoeibare ridder, wiens goede bedoelingen niet echt gevaardeerd worden.

Noten

- ¹ Uitspraak van Don Quichot in: *De Ridder Don Quichot van Mancha* [...], 1802, vertaling van P. van Woensel, dl. 2, p. 202.
- ² "Het leven van Miguel de Cervantes de Saavedra", Van Woensel, 1802, dl. 1, p. IX-XXXVI.
- ³ Van Woensel, 1802, p. IX - XII.
- ⁴ *Aanbeekeningen gehouden op eene reize door Turkeijen, Nauoken, de Krim en Rusland in de jaren 1784-89*, (2 din.) 1791-1795.
- ⁵ *Aanbeekeningen*, dl. 1, p. 216.
- ⁶ *Aanbeekeningen*, 1791, dl. 1, p. 55, p. 384; *Aanbeekeningen* [...], 1795, dl. 2, p. 15, p. 62, p. 89; *De Lantaren*, 1792, p. 119, p. 123; *De Lantaren*, 1796, p. 158; *De Lantaren*, 1800, p. 49, p. 146; *De Lantaren*, 1801 (herdruk van 1800 met uitbreiding), als bij 1800 en p. 109. Er zijn geen verwijzingen gevonden in *Rusland beschouwd* [...], 1804; *De staat van Rusland* [...], 1781; *Monitor* [...], apr.-aug. 1780; *De Lantaren*, 1793, 1796.
- ⁷ Van Woensel haalt overigens in dit verband een uitspraak van Sancho Panza aan: "Heerschen is bangenaam, was [ij] ook, zegt SANCHE, over eene kudde varkens." (*De Lantaren*, 1792, p. 119).
- ⁸ *Aanbeekeningen* [...], dl. 1, p. 1-2.
- ⁹ *Aanbeekeningen* [...], dl. 1, p. 5-6.

9. *De Lantaarn*, uitgegeven onder het pseudoniem "Amurath-Effendi, Hekim-Bachi", waarschijnlijk bij Van Cleef in Den Haag; jrg. 1792, 1793 (herdruk van 1792 met toevoeging), 1796, 1798, 1800, 1801 (herdruk van 1800 met toevoeging).
10. *De Lantaarn*, 1800, p. 48-49.
11. Wanneer Van Woensel een groot stuk tekst weglaat, vermeldt hij dat. Zoals in Van Woensel 1802, dl. 1, voetsnoot p. 220.
12. Van Woensel, 1802, dl. 1, voetsnoot p. 46.
13. De opdracht aan de Hertog van Béjar in deel 1 van de oorspronkelijke versie van Cervantes heeft Van Woensel niet opgenomen.
14. Ik heb de editie van Van Woensel op dit punt vergeleken met de editie van Wermeus Buning en Van Dam (eerste druk 1941), welke in het algemeen beschouwd wordt als een getrouwde vertaling van het origineel van Cervantes.
15. Van Woensel verwijst in zijn oecuvre veelvuldig naar gebruikte bronnen, echter nooit naar Spaanstalige bronnen.
16. Bijvoorbeeld de meningverschillen over de geboorteplaats van Cervantes (Van Woensel, 1802, dl. 1, p. XII-XIII).
17. Van Woensel gelooft bijvoorbeeld niets van de verhalen over Cervantes' gevangenschap in Algiers. "Dergelijke onnatuurlijkheden boezemen bij een nadenkend lezer misstrouwen in [...] (Van Woensel, 1802, dl. 1, p. XIX). Hij kent de situatie in islamitische landen en stelt dat Cervantes al lang opgehangen zou zijn als hij zich echt zo gedragen had als beweerd wordt.
18. Van Woensel, 1802, dl. 2, voetsnoot p. 259: "Zo moet onze ridder, die zich op zo veelte dingen verstondt, ook kennisse gehad hebben van 't kousen stoppen! Wat zeg ik? stoppen... van het maassen zelfs".
19. Van Woensel, 1802, dl. 1, voetsnoot p. 187.
20. Van Woensel, 1802, dl. 1, voetsnoot p. 106 en dl. 2, voetsnoot p. 23.
21. Van Woensel, 1802, dl. 1, p. XXVI. Het bedoelde hoofdstuk is terug te vinden in deel 2, p. 416 ev. van een Nederlandse vertaling *Nieuwe Avonturen van den Vroomen en Wijzen Don Quichot de la Mancha, Oorspronkelijk in de Spaansche Taal beschreeven door Alonso Fern. de Avellaneda, En nu om derzeker geestigheid voor de eerste maal in 't Neederduits gebracht. Vertaert niet Kopere Platen*, uitgegeven bij W. Broedeleit te Utrecht in 1706 (eerste druk), bij J. Rattelband en A. van Damme te Amsterdam in 1718 (tweede druk) en bij H.W. van Welbergen te Deventer in 1725 (tweede druk).
22. Van Woensel zelf heeft ook geen al te hoge pet op van zijn collega-auteurs en zijn publiek. Lees ter vergelijking de voorrede van de *Amerikanen*gen [...], 1791-1795.
23. Dit blijkt uit een brief van de heer S. Moulijn (1866-1948, schilder en geschiedschrijver van de lithografie), gedateerd op 21-5-1926. Deze brief is opgenomen voorin het UBA-exemplaar van deel 1 van Van Woensel, 1802. De eisen zijn te vinden in dl. 1: t.o. p.6, p.35, p.135, p.415 en p.451; in dl. 2: t.o. p.15, p.193, p.344 en p.354.
24. Er zijn geen recensies gevonden in de *Algemeene Konst en Letterbode*, *De Recensent*, ook *der Recensenten*, het *Vaderlandsch Magazijn*, van *Wetenschap, Kunst en smaak* en de *Maandelijkse Uitwekels of Boekzaal der geleerde wereld*.
25. Fondsijsf van J.C. van Kesteren, Bibliotheek van de Koninklijke Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, Amsterdam.